

СЪПРОВОДЕН ОТ ПОПЪТЕН ВЯТЪР

ЕМИЛ БАСАТ

Краткото ми познанство с него е сред най-щастливите в живота ми. За Тодор Нейков, преводача, знаех от малката книжка с откъси от Менендес-и-Пелайо, Унамуно и Ортега-и-Гасет за „Дон Кихот“, от превода на гениалния роман на Сервантес „Дон Кихот“ и от още няколко книги на испански и латиноамерикански автори. Знаех, че е получил блестящо образование в Гренобъл и Париж, че владее прекрасно френски, немски и испански, че е син на известния дипломат Петър Нейков. . .

Делото на Тодор Нейков е огромно — той работи на попрището на превода повече от 40 години. На него дължим преводите на десетки книги от: Бласко Ибанес, Перес Галдос, Гарсия Лорка, Унамуно, Ортега-и-Гасет, Хименес, Карпентер, Неруда, Камило Хосе Села. . .

Той е истински посланик на испанската култура у нас, подготвил е десетки талантливи свои ученици, които днес продължават делото му. Както казва за него проф. Исак Паси, извършеното от Тодор Нейков е истински интелектуален подвиг.

Имах щастието да го срещна и разговарям с него в продължение на един-два месеца. Спомням си първата ни среща на 31 март 1984 г. Бяхме се уговорили по телефона и още като позвъних ми отвори висок строен мъж, в елегантен сив костюм и любезно ме въведе в гостната. От цялата му фигура се излъчваше съдържана сила. Ведрото му лице, спокойният глас — мек и уверен, отмерените жестове, деликатността му — всичко това издаваше характер на човек, който знае цената си и следва линията на живота си неотклонно.

Заобиколен от лавини с книги, сред „ладните от речници“, както той се изрази, Тодор Нейков приличаше на капитан на кораб, тръгнал в безкрайно пътешествие из света на испанската и латиноамериканска литература.

Предлагам на вниманието на читателите запис на разговорите ми с изтъкнатия преводач Тодор Нейков, състояли се на 31 март, 2, 3 април и 9 май 1984 година. Текстът на разговорите бе проведен от самия преводач и в настоящата публикация се взети предвид неговите поправки и бележки.

— Другарю Нейков, Вие сте сред учредителите на СПБ. Как се стигна до създаването на този съюз? Какво сдружение имаха преди това преводачите?

— Преди да се създаде този съюз, имаше различни форми в миналото, които до една не задоволяваха нуждите и бяха едnodневки. В Министерството на информацията още от 1946 г. бе основан един комитет, чийто секретар бе Хенри Левенсон. Този комитет бе установил практиката, всички преведени книги, които предстоят да излязат, да бъдат прегледани от него. И това бе много важно. Освен партийното издателство, което не бе подложено на този контрол, всички други (тогава още частни) не можеха да минат без визита на този комитет. След това преминахме към едни кабинети на преводачите, към едно обединение, включено към Съюза на писателите с много плаващ статут, без никакви привилегии. При едно посещение на хърватския поет Златко Гориян — който бе председател на Международната федерация на преводачите, той ни запали за борба за някаква организация. И почнахме да работим, съставяхме устави, събирахме се, дискутирахме, търсехме подкрепа от различни институции. Накрая Международният отдел на ЦК на БКП пое инициативата в ръцете си и с негова помощ организирахме учредителния си конгрес. Той се състоя през 1974 г. с около 300 души членове-учредители. Той бе признание за нашата работа и постави началото на организираната ни дейност.

— Като преводач с огромен опит какво мислите за теорията на превода?

— Аз съм един практик-преводач, който ако не е враг на теорията, то не е и голям привърженик, особено на сухата теория. Смятам, че всеки преводач в една по-дълга (разбира се успешна) практика стига до някакви теоретични постановки, валидни за него. И ако преводач му се прещеняват като добри, това значи, че постановките му са верни. Но да взема 2—3 тома нешто сухо, да си напълня главата с това как се прави хубав превод — такова нешто никога не бих направил.

Освен това, критиката и теорията на превода боравят с един език, който все повече наподобява някакъв специален жаргон. Те толкова са се отдалечили от живата практика, че ние просто нямаме шанс да се срешнем и разберем.

— Намирате ли някаква разлика между преводачите от Вашето поколение и младата преводаческа смяна?

— Сравнявайки днешните преводачи и преводачите от нашето поколение, си мисля с известна носталгия и болка, че с нас ще си отиде и един начин на работа — с много старание, скромност, преклонение пред творбите и авторите им. С едно търпеливо, непрестанно ровене в енциклопедии и речници, с една изключителна добросъвестност в боравенето с оригинала, в изчерпване на всички варианти, без предоверяване на слепия случай. Сега идват много млади хора, завършили в чужбина, с големи познания по езиките и отгук понякога прекалено самоуверени. Не знам дали ще им стигне волята, желанието за работа, търпението здраво да седнат и да отдадат всичко от себе си.

— Както Вие сте се отдал напълно на Сервантес, превеждайки „Дон Кихот“! Какво е най-силното за Вас в този роман?

— Ортега-и-Гасет в едно от есетата си казва, че романът е рожба на комедията, а комедията е рожба на диалога. И Платоновите диалози са в основата на романа. Преминавайки към този диалог, Сервантес обезсмъртява своето творение. В тези диалози виждаме растежа на съзнанието на Санчо и в същото време вчовечаването на този сух, изкаран от рицарските романи Дон Кихот. Това е нешто неверооятно, защото върви паралелно. Някъде във втория том стигаме до едно сливане, засичане на двамата герои — Санчо започва да говори по Донкихотовски, а Дон Кихот е лек и достъпен в говора си. И се стига до най-страшната глава, когато Санчо замисля, че селянката на магарето е Дулсиня и излъгва господаря си, че тук са действували магьосници. Това е може би най-верооятната глава, поне за мен, в романа. Санчо, който толкова пъти е смятал Дон Кихот за глупак, защото е вярвал в тях, сега използва лъжата като най-умното средство. И двамата герои вървят паралелно към едно усъвършенствуване — Санчо с неговото съзнателно и честно губернаторство и Дон Кихот като един мъдър човек, пребледувал бяновете си в края на романа. Те вървят по този път, докато се стигне до онази кулминационна точка, в която Санчо казва на господаря си: „Ако да оздравееш, значи да умреш, по-добре живеете луд.“ Това е най-верооятното, което му казва Санчо. И още. „Ако изтрезняването е важно, ако сега казвате, че всичко е било вятър — по-добре живеете в лъжа, нека да тръгнем по света — Вие като Кихотис, аз като Санчис, да живеем като пастири някъде. . .“

Моето мнение е, че в този диалог единствено се крие разгадката на успеха. И в качествения превод на този диалог единствено можете да търсите успеха на превода. Можете чудесно да преведете парторалната част, да предадете великолепно пейзажите, пътешествията. Но този диалог трябва да дадете много живо. И ако един ден се прави ново усъвършенствувано издание на романа, то работата трябва да бъде в тази насока. Да може да се даде на хубав български език това еволюиране на героите. Да може да се прозре напълно всяко стъпало в издигането на Санчо, всяко стъпало във вчовечаването на Дон Кихот.

Подобряване, усъвършенствуване на един превод на „Дон Кихот“ би могло да се постигне само по пътя на поправяне и усъвършенствуване на диалога. Убеден съм в това.

Унамуну казва, че Сервантес е лесен за превод. Лесен е, защото бистро пише. Бистър му е умът, колкото и да е луд героят му. Той не създава трудности като тези, които създава модерният роман например. При Сервантес нямаме маниерничене и следване на разни образци.

Немските романтици, възкресили интереса към романа, са видели и оценили голямата стойност на диалога в романа. Лудвиг Тик, който е конгениален преводач на „Дон Кихот“, е вложил най-много усилия да предаде красотата на този наистина безсмъртен диалог. Тъжното е, а и все пак закономерно, че всеки превод, и най-добрият, след 30—40 години остарява. Преводите на „Дон Кихот“ остаряват, а оригиналът си остава същият. Това е нешто като „Портретът на Дориан Грей“. Преводите остаряват, остарява и езикът.

— Унамуно казава, че Сервантес е написал „Дон Кихот“, за да може той да го изтълкува. Можем ли да кажем, че той го е написал, за да го преведете Вие?

— Смятам, че би било много претенциозно от моя страна, да твърдя, че в моето дело около „Дон Кихот“ има едно дори минимално желание да се прикача към някаква безсмъртност. Преводческият труд е безсмъртил няколко имена, но обикновено те се дублират с имена на големи писатели. За един чист преводач това не важи, поне не знам такъв случай. А и самият аз не съм си поставял такава цел. С „Дон Кихот“ се запознах още в детските години. Бях 8—9 годишен, когато баща ми един ден донесе сп. „Картина галерия за деца и юноши“. В един от първите броеве попаднах на извадки от „Дон Кихот“ с картини на Домие или Доре, не помня. Като сега си спомням едната, с висящия на вятърната мелница Дон Кихот, другата — стадото овце, забулено в прахоляк, и Дон Кихот се бие с тях. Като всяко дете видях в това нещо смешно и весело. Дали с внимание съм прочел текста не знам, но си спомням, че тогава баща ми ме предпази от смеха и на мен ми стана много особено. И защо не, когато Санчо е толкова смешен — шкембелия, нисък; другия — сух, костелив, просто карикатурен. В гимназията учихме „Дон Кихот“ не особено подробно, така както учехме например „Едип цар“, „Хамлет“. Но учителят по литература Стефанов ни караше да четем един много хубав руски учебник на П. Коган. Той ни бе източник на мъдрости при реферати и доклади. . .

После ми попадна книжката на Тургенев „Хамлет и Дон Кихот“. Това са вторите ми контакти, които също не затвърдиха никакъв траен интерес към „Дон Кихот“ в мен. Преподаваше се, че романът е пародия на рицарството и толкова.

— Коя е най-важната идея на романа според Вас днес?

— За мен най-голямата идея е, че всеки предтеча неминуемо трябва да бъде смешен. Всеки предтеча в дален момент има несъответни, неадекватни оръжия за действие. Ако той би имал добрите оръжия, не би бил предтеча. Това е моето мнение. А Сервантес, „Дон Кихот“, е един голям предтеча — на светло, на добро, на честност, на непорочност и т. н. Разбира се, тези мисли се изясниха много по-късно за мен.

Когато бях в Испания, ми направи особено силно впечатление, че в големите книжарници има отделена цяла стена за Сервантес. Там имаше от най-евтините и популярни издания на „Дон Кихот“, с меки корици за няколко песети, до най-скъпите — с оризова хартия, подвързани с кожа.

Във Франция съм виждал съкратени издания на класически произведения, предназначени за деца и юноши. В Испания питах един продавач защо няма такова издание на „Дон Кихот“. Той ме погледна учудено и отговори: „Нима си мислите, че в Испания ще се намери някой, който да съкрати „Дон Кихот“?“

Когато се върнах през 1945 г. в България (тогава работех все още във Върховно министерство), обиколих няколко книгоиздателства с оглед на преводаческа работа. Вече бяхме превели в Испания с моя приятел Сунига „Под игото“ от Иван Вазов на испански, а също така и „Жетварят“ от Йордан Йовков.

— Това ли бяха първите Ви преводи? С това ли започнахте?

— Да, започнах с преводи от български на испански преди точно 40 години. Първият ми превод е на „Герациите“ от Елин Пелин.

Но да се върнем в България. Казах ви вече, че идвайки си тук, аз обиколих няколко издателства (тогава имаше много частни такива) — работеше „Смрикарлов“, работеха „Златни зърна“ и други библиотеки. Посетих издателство „Хемус“, което беше най-солидното у нас, с европейски машаб. Там познавах двама мои съученици. Единият беше административен директор — Асен Михайлов — син на Тодор Михайлов (който бе главен арендатор на издателството), а другият беше Цвети Иванов. Първото, което ми казаха те: „Би ли направил един съкратен превод на „Дон Кихот“?“ Аз, надъхан от отношението към романа в Испания, им отговорих възмутено: „Как е възможно, какво говорите.“ И те президадоха съкратеното издание на Д. Подвързачов, който го бе превел от руски, а руският преводач го бе превел от френски. В това издание самият Подвързачов признава, че го е преразказал. Този текст, разбира се, нямаше за мен никаква научна стойност и не можеше да ме ползва. Стигнахме до един компромис с издателите от „Хемус“, които ми предложиха да напиша нещо интересно, което да излезе заедно с романа „Дон Кихот“. И тогава с баща ми преведохме едно тънко книжле — „Сервантес и „Дон Кихот“ според съвременни испански мислители“. Книгата имаше голям успех за времето си. Ортега-и-Гасет бе известен само с „Бунтът на мясите“, Менендес-и-Пелайо бе съвсем неизвестен, за Унамуно бяха чували само някои философи. През 1947 г. един частен издател (в изд. „Прогрес“) Петър Иванов (голям ентузиаст) се съгласи и подписахме договор за пълен превод на „Дон Кихот“. По това време, за да запази правото

на издаване, трябваше да публикуваш в подлистниците на вестниците (това бе някакъв юридически ангажимент). Стиховете Петър Иванов реши да повери на Хенри Левенсон. Попита ме дали нямам нищо против редактор на първия том да бъде Малчо Николов (известен литературовед тогава). И така, започнахме превода с баща ми и през 1947 г. излезе първият том. Дойде национализацията и вторият том бе издаден от Държавно издателство „Наука и изкуство“ през 1949 г. Всичко това бе интересна авантюра за мен, защото П. Иванов не разполагаше с пари, беше пуснал подписа за абонати и ангажиментът му да ми плаща по 10 хиляди лева на месец бе въздушен. Излезе първият том, ликвидира се издателството, издателят изчезна някъде, повече не съм го срещал. След много години от Министерството на просветата ме помолиха да превода едно издание за учениците и аз го направих. В края на 50-те години се постави въпросът за ново издание на „Дон Кихот“. Тогава влязох в съревнование с един текст на проф. Тома Томов, който той бе депозирал в изд. „Наука и изкуство“. Той имаше подкрепата на акад. Ст. Младенов и на Димо Казасов. Поведо се една невероятна съревнователна кампания между двата текста. Смяташе се отначало, че Димитър Димов, тогава председател на СБП и учен-хистолог, ще се произнесе по текстовете. Но той бе много зает и накрая решението бе взето от д-р Хананел-равин и приятел на Т. Томов. Той бе за неговия превод. Така през 1955 г. получих от изд. „Народна култура“ писмо, че преводът ми се отхвърля. Не знам по какви пътища, но след години отново се постави въпросът за моя превод. И към 1963—4 г. започнах да работя над него. Баща ми беше много възрастен и болен и не бе в състояние да работи с мен. Почнах пълното преработване на превода и към 1967—68 г. депозирах превода с един предговор. Бях направил три различни варианта на предговора. Издателство „Народна култура“ събра трите в един в изданието на „Дон Кихот“ като № 1 от библиотека „Световна класика“. След това романът отново бе издаден, но кой знае защо без предговора. Издателство „Отечество“ посъветва учебните издания. Това е историята, перипетите на „Дон Кихот“ у нас.

— Има ли някакво интуитивно вървене на един преводач към даден автор? Кое определя избора на преводача? Откъде намира кураж да „посегне“ към един шедьовър (като „Дон Кихот“ например)?

— Въпросът за избора е много особен, тъй като по начало у нас преводачът никога не е имал избор. Първоначалният знак трябва да дойде от страна на издателството.

У нас има само един известен, поне на мен, случай, когато преводач (става дума за Маргарита Алексиева), която преведе „Железният светилник“ от Димитър Талев на английски без ангажимент.

Има една интересна линия на последователност, която може би се дължи на някаква интуиция, която обаче е много дълбоко скрита в мен, затова и ми е трудно да я определя и издира. И все пак е любопитно да се проследи как от книжлето за Сервантес стигнах до това, да бъда единственият преводач на „Дон Кихот“ от испански и на Уамуно у нас. Уамуно, лансиран като коментатор на Сервантесовия „Дон Кихот“, и след това като самостоеен мислител и автор. Щастлив съм, че развитието ми на преводач мина по тези две линии. Така съвсем естествено се затвори един цялостен кръг, даващ представа за делото ми. Ако прибавя тук и наградата за превод на Министерството на културата в Испания, мога да се считам вече и признат и увенчан (смее се).

— Ако погледнем сега „Дон Кихот“, Уамуно и Ортега-и-Гасет, можем ли да кажем, че с това Вие затваряте някакъв кръг в испанската култура? Можем ли да открием нещо общо помежду им?

— С Уамуно и Ортега-и-Гасет първият ми опит да изляза от чистата художествена литература и да премина към есеистичното творчество на мислители завършва, тъй като в този цикъл не се предвижда засега друг испански мислител. Затова какво остава за мен? Какво бих поел да работя?

Първо, не бих желал нещо голямо, което да отнема много време.

Превеждах Уамуно при страшно трагични за мен обстоятелства. Трябваше да отделям време, и то много, което създаваше у близките ми чувството, че имам още сърце да работя. Ортега-и-Гасет вървеше никак по-леко, защото го разделихме с Анна Златкова. Въпреки че Ортега в никакъв случай не е по-лек от Уамуно за превод. Напротив, това, което Уамуно, този голям темперамент, трупа в големи фрази, и пр. и пр., у Ортега го имаше в хубаво оформени фрази, които обаче са толкова по-трудни, колкото са по-кратки.

Не виждам засега възможност да се направи един том на романа пикареска. Това е най-трудното в испанската литература, най-трудното, което би могло да се преведе от испански. Романите-пикареска са писани на специален език.

Предстои да излезе „Българо-испански речник“, който след 10-годишни усилия най-сетне „влезе“ в релсите на издателството.

Друго — бих могъл да превода един том с разкази на моя приятел Хуан Сунига. Той ще се казва „Дългият ноември. Мадрид през гражданската война“. Разбира се, това е един личен приятелски ангажимент.

Бих бил погъделичкан да направя за биолетина на писателите един нов превод на „Бунтът на масите“ от Ортега-и-Гасет, който бе преведен от нашите писатели Атанас Далчев и Константин Константинов „доста поетично“. Те са го превеждали от френски. Има една друга много интересна книга от него, „Безгръбначна Испания“ — една остра сатира за Испания.

Ако решат да издадат отново „Дон Кихот“, бих седнал с бележките, които си вода от години, за да го усъвършенствувам като превод. Също ставаше дума да направим една 6-езична антология на „История на пословиците“. Испания е може би с най-голям запас от поговорки в Европа. В тях може да се открие огромен либерализъм (въпреки инквизицията и йезуитщината царящи в Испания). Това обяснява нещо друго: оказа се, че при постепенното освобождаване от мавърско иго, (траяло седем века — т. нар. реконкиста) тези северни рицари, слизайки на юг, са оставяли там свои войни. В Испания няма развит феодализъм и крепостничество и там има села на свободни селяни.

Най-важното е, че Санчо е син на свободни селяни, че не е роб. Санчо знае много поговорки, които са се раждали и развивали там, сред свободните селяни. Затова той говори като свободен човек.

За поговорките Унамуно казва: „Селянинът се е боял от разговори с гражданина. Той се чувствал винаги потенциално заплашен и измамен. За да може да спечели време, за да може да се окопоти при тези разговори, селянинът се измъквал с пословици. Селянинът е като боеца на крепостната стена, който стои с лък и стрела горе, изстрелва стрелата си иззад бойницата и се прибира отново в своята крепост на поговорките. Там той се чувствава най-сигурен, на своя територия, където не може да бъде измамен. . .“

Също така, би могла да се направи една огромна компилация от коментари за „Дон Кихот“, правени от световни мислители с извадки, които колкото по-противоречиви бъдат, толкова по-добре. Това е много далечна работа, която бих искал да подхвърля като приятен сън.

— Досега говорихме малко хаотично върху Испания и нейната история. Нека сега се спрем обстоятелно на тези проблеми. Кои са, според Вас, крайгълните камъни, от които се изгражда испанската култура? Какви елементи я съставят?

— Това е твърде голям въпрос и не може да се изчерпи в един разговор, колкото и да е дълъг той. Но все пак. . .

В Испания основното население — иберийци, келтибери, келти, е било постепенно покорено от римляните и това е началото на голямото, определящото римско господство. Това слага началото и на специален език, който произлиза от един доста изкълчен латински на легионерите и образува постепенно език, който много често се е казвал „романсе“, и т. н., и т. н. Думата „еспањол“ се явява много по-късно.

И когато Рим запада, на полуострова се явяват вестготите или визиготите, които дълго владеят Испания, и с династия, и с крале управляват страната до падането ѝ под мавърско иго.

Испания — според Ортега-и-Гасет и други историци — достига до своето единство повече по пътя на един щастливи бракове между династиите, отколкото в резултат на някаква обединителна политика. След упадък на Кордовския халифат и на единната голяма арабска държава на полуострова, се образуват десетки малки испански държавици и десетки малки мавърски държавици, които живеят в различни съюзи помежду си. Често пъти християни и маври се съюзават срещу други християни и маври. Така или иначе, имаме едно развитие, което в Испания завършва с един брак между кастилската кралица и арагонския крал (Фернандо и Исабел), и малко след това последва и пълното освобождение на полуострова от мавърското господство, пада Гранада, която е последната мавърска крепост. Това става в същата година (януари 1492 г.), когато се открива Америка (12 октомври 1492 г.).

Така че тази година е съдбоносна за Испания — белязана от печата на две огромни, огромни събития. Испания чрез откритието на Христофор Колумб населява един свят. След като постига единението си, Испания преминава към абсолютната монархия. Някои намират, че колонизацията е едно народно дело, че там няма никаква политика, никакви поставени задачи. До голяма степен това може би е вярно. Но интересното тук е следното.

В Латинска Америка по това време има две големи формации — империята на ацтеките в Мексико и империята на инките в Перу. Испанците, които тръгват за Новия свят, се делят на конкистадорес (тези, които отиват да завладяват нови земи) и на побладорес (тези, които отиват да населяват празните пространства). Конкистадорите са в Мексико и Перу, където след жестоки и безмилостни кланета се

справят с двете империи, макар че са били шепа хора — от най-смелите и отчаяните. А поблаторес отиват в области, където не е имало съпротива. Според това от Испания изтичат към Новия свят два съвсем различни вида емигранти — едините са авантюристите с мечове и кръстовете в ръка (защото сред тях е имало и мисионери), вдигали са и меча, и кръста, и понякога са обърквали с коя ръка вдигат меча, с коя кръста. За другите области търват главно селяни от най-непоинтежените и миролюбивите части на Испания. Затова цяла Аржентина, Парагвай, Уругвай са населени главно от андалусци, които съвсем не са имали намерение да леят кръв. Трябвала им е земя. Главните колонизатори в другите страни са кастилците и естремадуриците. Това е имало големи последици за културата изобщо. Там, където е завладявано с кръв и където са отишли кастилци и естремадурици — е пренесен един чудесен испански език. Там, където испанците отиват само да населяват и обработват земите — там отиват хора с най-отдалечения от тогавашната културна традиция испански език — на андалусците. И това води сега до голяма разлика в езиците на латиноамериканските страни.

Ето как едно историческо развитие води до много важен факт в полето на културата. Това е езикът, който се пренася.

Испания, която се е обезкръвила от голямата емиграция, преживява много голяма криза. Кралуването на съпрузите-крале е съпроводено с въвеждането на строга инквизиция, една инквизиция, която действува безпощадно срещу тъй наречените лъженокръстени евреи (лос конверсос). Те са били поставени пред алтернативата — или да се покръстят, или да напуснат Испания. Голяма част от евреите, напускайки страната, са изнесли и капиталите си — те са били фактори в държавата — банкери, финансиста, търговци. Това естествено довежда до финансово отслабване на Испания.

И третото, което е най-голямата грешка на испанските крале, е преследването на покръстените маври. С избиването на тези „морискос“ (християнизирани маври) загива и земеделието на Испания.

Испания е илюстрация за това, как един златен век на култура може да не съвпаде с периода на възход на държавата. Имаме невероятен 16 и 17 век (Лопе де Вега, Кеведо, Гонгора, Калдерон, Тирсо да Молина, Сервантес) — истински златен век, в който държавата е гнила. Испания започва да изостава в развитието си в сравнение с другите страни. Докато се стигне до XIX век, който започва с едно велико дело, в което испанският народ до последния човек се надига срещу Наполеон и му нанася едно от големите поражения — това е действително всенародна борба. Тогава се появява думата „герилиеро“, „герилия“ — партизанска война, в която много от наполеоновите генерали са били бити.

Започнала с такъв проблисък на всенароден подем, испанската държава попада малко след това в ръцете на най-абсолютната, абсолютистката, най-неограничената, авторитарската власт на крале, подпомогната от Свещения съюз. Франция навлиза с войски, за да премахне конституцията — просто един трагичен XIX век за Испания, която е проядана от вътрешни династични борби.

Испания прави последен Донкихотовски опит да покаже величие и останките от Великата ѝ армага са разбити — едната при Куба, другата край Филипините, с което загубва и последните си колонии. Деветнайсти век слага край на онова, което би могло да се нарече испанска империя.

Испания навлиза в XX век с един голям принос — генерацията на 98-ма година — поети и писатели. От тази генерация съм посещавал единствения жив по мое време представител Пио Бароха (аз бях в Испания 1942—1945 г.). Той се противопоставяше на това „формално“ обединение. Въпреки протестите му следващите генерации също се оформяха — в поезията това бяха поетите от 1927 г. — Херардо Диего, Хорхе Гилен, Дамасо Алонсо, Висенте Алейсандре, Рафаел Алберти. Имаме една генерация на тъй наречените „писатели без настояник“, които по време на Гражданската война са били деца на 8—10 години, и започват да пишат 15 години след нея. Това са Гойтисоловичите, Ана Мария-Матуте, Ферлосио Салинас и т. н.

След падането на франкизма наблюдаваме процес на демократизиране на страната, което е пунало здрави корени. Това е в най-общи линии.

— Кой превод Ви струва най-много усилия? Кой Ви е доставил най-висша наслада? Или най-голямо огорчение? . . .

— Без да преувеличавам, мога да кажа, че еднакви усилия ми струваше преводът на естетиката на Унамуно и на „Дон Кихот“. Не само поради туй, че една част от естетиката е органично свързана и засяга романа. Това наистина бе най-тежкото за превод.

Най-голямо (не от мащаба на това, което изпитах при превода на „Дон Кихот“) удоволствие изпитах с „Царството тук на земята“ на Алехо Карпентер. Защото мисля, че този роман е най-голямата ми сполука като преводач в отделна книжка. Сполуката дойде, според мен, благодарение на един много

основен труд и защото можах да сравнявам с други преводи. Мисля, че този път успех да дешифрирам Карпентьер.

Книгата, която ми е доставила може би някакви горчивини, защото в целия процес на работа няхах чувството, че съм изпълнил на равнище дълга си, бяха „Гватемалски легенди“ на Мигел Астуриас. Това е една много трудна материя, един епос, в който сюрреализма е във върха си. Аз съм по-земен и в такива неща, в които има фантастика или се лети в облаците, съм само слушател, възприемам ги като такъв, но като читател на проза съм малко чужд. А и в превода се оказа, че този вид литература не е моята сила. Предпочитам нещо по-земно, по-конкретно — както беше „Арфата и сянката“ например на Карпентьер, в която имаше историческа част, която живо ме интересуваше, в нея имаше познавателен елемент.

Карпентьер, въпреки че достига в тази си книга върховете на барокизма, доставя голяма радост. Прежеждайки го, можеш да си далеш сметка, че горе-долу си успял. А „Гватемалски легенди“ просто не бяха за мене.

— А какво изпитвате, когато прежеждате? Какво е прежеждането за Вас? Имате ли Ваша, лична дефиниция за превода? Бихте ли разказали по-подробно за професията си на преводач?

— Аз съм щастлив, че вече творческият характер на преводача е признат и не трябва да търся аргументи за това. Но мисля, че преводът изисква първо една обща култура. Аз завърших класическия отдел на Първа гимназия в София с латински и гръцки, без да имам претенциите, че това е била кой знае каква база. Латинският ми послужи като основа, с която започнах изучаването на други езици. Латинската граматика е една математика. Знаеш ли я, имаш ключ към другите езици — особено към романските. Това у мен е било една база. Една година — 1931 — е съдбоносна за мен, защото тогава завърших гимназия, бях много силен ученик по класическите езици и вървях стремително към класическа филология. По това време имаше една скромна стипендия в гр. Вюрцбург — Южна Германия. Имах всички възможности да я спечеля, защото класиците тогава бяха много малко (20-ина от София и 20 души от Варна). На конкурса за тази стипендия се бяха явили 5—6 души. Бях убеден, че няма да имам проблеми и ще спечеля. През 1931 г. у нас бяха преведени избори и след дълго властване на Сговора на власт дойде Народният блок. Баща ми бе възстановен на дипломатическа служба от дошлите на власт политици на Блока — главно Малинов и Мушанов.

Тогава изведнъж в къщи ми заговориха, че трябва да се преориентирам. Майка ми, колкото и да не беше ограничена и с предразсъдъци, съзираше все пак в класическата филология някакво даскалство. А виж, да наследя карьерата на баща ми — дипломат — тя виждаше в това нещо стабилно и потомствено, в това за нея имаше нещо гъделичкащо.

Така или иначе, тази 1931 г. реши избора ми. Аз заминах да уча право в чужбина, след което спечелих конкурса, организиран от Външното министерство. И така, с наследството от класическата гимназия и френския език, който знаех още от детство, аз вече имах солидна основа, която улесни следването ми.

Някой би казал — ти си правист, а не филолог. Правото може нищо да не остави след години в съзнанието ти. Но правото дава един начин на мислене, строен и логичен.

Завърших във Франция при много добри професори — там преподаваха много издигнати обществено и морално хора.

Логиката, логичният начин на мислене и сега, в преводаческата ми работа, е главна движеща сила, опора за мен. Така че, това е вторият етап, изиграл някакво значение в живота ми. Следването ми във Франция ми даде възможност да усъвършенствувам френския си език. След това службата ми във Външно министерство ме отведе в легацията ни в Берлин за 4 години, където прибавих и немски език към френския си език. И така, заминах за Испания с много добре усвоени два езика, без да зная испански. Отивайки в Мадрид, си накуних испански речници, помагала и се заех да уча испански с такъв ентузиазъм и така сериозно, сякаш съм предчувствувал, че това ще е моят втори живот. Защото с една добра заплата, имайки свободно време, можех спокойно да се занимавам. Не бях нито първи, нито втори съветник, така че не ме ангажираха много. Бях на 28—29 години. Живеех в един мирен град, от малкото мирни градове, макар и носещ следите от войната.

Започнах да прежеждам просто на шега — от България ни изпратиха една каса с книги от български класици, нещо, което правеха много рядко. Извадих оттам Елин Пелин — „Герациите“, после Йордан Йовков — „Жетварят“, и почти на шега започнах да прежеждам. . .

Първо преведох един разказ, после втори, докато се оформи едно томче, намери се и издателство — то беше много скромно — помогна ми елин унгарец, който се запали от идеята и ме насърчи.

След това се обличих със Сунига и с него преседохме „Жетварят“ от Йордан Йовков.

Особено е любопитна историята на превода ни на „Под игото“ от Иван Вазов. Ние изпратихме едно писмо до най-голямото книгоиздателство в Барселона. И досега най-крупните са в Барселона (Мадрид не може да се сравнява с този град в това отношение). Благодарение на тези издателства латиноамериканските писатели — Кортасар, Маркес, Лъоса, Фуентес и други получиха милионите си тиражи и световната си известност.

И ние със Сунига, набрали кураж, изпратихме предложението за издаване на една антология от разкази до издателство „Хосе Ханес“ (сега се нарича „Пласа Ханес“). Оттам ни отговориха, че една такава антология би представлявала интерес в някакви техни по-далечни планове, но ни попитаха дали нямаме никакъв роман, който да излезе в замисляната от тях библиотека „обиколка на света в 80 тома“. Към писмото си издателството ни изпрати някакъв финландски роман, излязъл под номер едно от тази библиотека. И тогава със Сунига, с когото се виждахме всеки ден, разговаряхме и работехме с часове заедно, решихме следното — ще направим една обширна рецензия за „Под игото“, ще опием какво представлява този роман и ще го предложим за издаване в тази библиотека на издателството. Отговорът оттам не закъсня. Те ни пишеха: „Виждаме, че това е много голямо произведение, че това за Вас е един роман-табу (както си е), но все пак позволете едно наше любопитство да прочетем текста на какъвто и да е език.“

Беше вече края на войната. Аз изпратих по всички наши легации в Европа телеграма с молба да изпратят екземпляр от романа „Под игото“, на какъвто и език да го имат. Отникъде нищо не се получи като превод, а романът бе превеждан вече.

След известно време изпратихме до издателството с подвити опашки писмо, в което обяснявахме, че не сме могли да намерим превод на романа. Но не биха ли се съгласили да им преведем нещо без ангажимент от тяхна страна.

Те ни отговориха: Виждаме Вашия патриотизъм, но не можем да приемем да работите без пари.

Тогава казах на Сунига: Ти си без пари, аз имам сравнително добра заплата, каквото имаме ще делим и ще работим. И почнахме да превеждаме „Под игото“. Това беше ежедневен труд по 5—6 часа, аз му диктувах, той пишеше на машината и поправаше. На следващия ден идваше с редактирания текст, оглеждахме го още веднъж и продължавахме. Най-интересното в работата ни бе, че Сунига, един човек, който изпитваше интерес и обич към България, който не беше чел „Под игото“, изпаднаше от работата над превода ту в отчаяние, ту във възторг. Идваше някоя сутрин и казваше — „Есо но паса“ — „Няма да мине“, това не върви, онова не върви. След два-три дни виждам го цъфти от вратата — „Това много ми хареса“ и т. н. Тогава забелязах едно нещо — до каква степен за нас „Под игото“ е табу. Ако в чужбина ни кажат, че не са харесали романа, се обиждаме, това накърнява нашата национална чест. Когато Сунига не можеше да стигне до някои неща в романа, аз търпеливо му обяснявах, разтъквах смисъла и той се успокояваше. Така или иначе, след 6—7 месеца доста упорит труд изпратихме превода. За голяма наша радост, след един месец получихме писмо от издателството, че преводът ни се одобрява. Те приеха книгата, като ни помолиха да направим и един предговор. За съжаление книгата излезе твърде късно — чак 1949 г. Аз вече се бях прибрал в България и няхам възможност да действавам за рекламата, за нейното разпространение и популяризиране — и тя не може да получи необходимата подкрепа. При издаването на другите книги (на Елин Пелин и Йордан Йовков) се бях превърнал в един много сърчен търговски пътник, с няколко готови рецензии в чантата — по-дълги, средни, къси. Отивах в редакциите на вестници и списания, посрещаша ме много любезно. За мен беше едно голямо предимство, че не бях културен съветник, а обикновен легационен секретар. Фактът, че аз доброволно се занимавах с тази „просветителска дейност“, правеше огромно впечатление на испанците. Те никак не обичат да вършат нещо по задължение, и когато видят някой ентузиаст, много се радват. В Мадрид по мое време имаше Румънски културен институт с професор начело. За периода, в който аз бях в Испания, той издаде една книга от румънски автор, а аз издадох три книги. Издателите винаги ми показваха купища книги, чакащи рецензии — с една дума, ще трябва да почакате.

Тогава аз им казвах: Ами ако Ви дам нещо готовичко (нали имах готови рецензии), една рецензияка, можете да хвърлите един поглед, да видите — и хитро се усмихвам в себе си (дали ще кльвие). — Тук имам и голяма, и средна, и малка, която си изберете. . .

И почна нещо странно за Испания — излязоха към десетина неща за един непознат език, непозната литература и автор — това е нещо невероятно. С парите, изпратени от София за издателството, решихме да раздвижим пазара. Отивам аз в една голяма книжарница и питам — „Извинете, нямате ли един та-

квива бележки „Новедад“ или нещо такова. Имаме — ми отговарят те. Не бихте ли сложили — продължава аз акцията си — тази книга, с такава бележка на витрината.

— Е, да, но какво знаем ние за тази книга?

— Ами нищо, просто аз ще купя от нея още сега пет екземпляра, защото много ме интересува.“ И хайде „Новедад“ на една, хайде на друга, хората гледат книгата на витрината и я купуват. Прашах, също така, различни познати да питат за книгата, създадох едно раздвижване. Не че стана кой знае какво, но за една Испания, където нещата се придвижват мъчно, това бе максималното. Тогава всичко бе под знака на стагнацията, на едно тотално недоверие, вървеше се по инерция — не знаеха къде е България дори.

Това е историята на издаването на томчето с разкази от Елин Пелин. След това излезе „Жетварят“ от Йордан Йовков. Прашах го на дипломатическите си колеги из Европа, а те ми се смееха, подиграваха се — „Излезе „Фау 1“, сега „Фау 2“ е в орбита, стига с тези твои тайни оръжия“ и т. н.

Така че, моята дейност започна в Испания, непоощрявана от никого, но носеща ми голямо удоволствие. Там се роди и идеята ми — като се завърна в България, да се заема с преводна дейност, като превеждам от испански. За тази цел започнах да обикалям издатели и писатели, за да взема от тях книги за превод. В 1945 година България скъса дипломатическите си отношения с Испания и ние се прибрахме в България. Във Външно министерство служих до 1949 г. И започнах да обикалям на свой ред нашите издателства и да им предлагам за издаване испански писатели. Спомням си, че голяма роля изигра една моя случайна среща в Парка на свободата със Стоян Загорчинов, много близък приятел на баща ми, и един от редакторите на „Литературен фронт“. Бе 1946 г. Той се спря, поздрави ме и ми каза: „Абе, Дори (така ме знаеха и ми казваха приятелите на баща ми) — да ми напишеш нещо за „Дон Кихот“ — много ни интересува.“ Тогава попаднах на книгката на Менендес-и-Пелайо — прочутата мой реч през 1905 г. в амфитеатъра на Мадридския университет. Преведох я и я дадох на Загорчинов. Той много я хареса — тя излезе във в. „Литературен фронт“. После през 1947 г. в Народния театър „Иван Вазов“ стана едно много интересно чествуване — възпоменателно утро по случай 400 години от рождението на Сервантес — тогава излезе и възпоменателен лист, в чието съставяне бяхме ангажирани заедно — Атанас Далчев, Никола Фурнаджиев, Тома Томов и аз. Стана нещо интересно. На самото утро испанският пълномощен министър произнесе реч, след това Светослав Минков говори и накрая имаше рецитал по новия превод на „Дон Кихот“, подготвен от Тома Томов.

С тази си дейност станах известен на тогавашното Министерство на информацията, където Атанас Далчев беше секретар . . .

Така че пътят ми до преводите мина през една полупублицистика. След това се основа един комитет за качеството на превода към Министерството на информацията с генерален секретар Хенри Левенсон. Той ни даваше (на около 15—20 души) преводи. При него се появиха и първите ми преводи — „Катедралата“ от Бласко Ибанес (превеждахме я заедно с баща ми), след това „Славата на Дон Рамиро“ — един роман на аржентинския писател Е. Ларета (пак с баща ми). Това бяха първите ми работи излезли 1946—47 г. След това (1947, 8, 9 г.) започнахме превода на „Дон Кихот“ и вече навлязох в известни релси. Сега вече имате една цялостна представа за развитието ми — от Испания с обратния превод, до България с първите ми преводи от испански, съпроводени с много трудности в началото. После положението се нормализира, станах редовен преводач главно към изд. „Народна култура“, издателството на Националния съвет на Отечествения фронт, „Партиздат“. Създадох си име преди всичко на прецизен и точен в сроковете преводач (нещо много важно за издателите). В „София-прес“, където завеждах испанската редакция, издадохме много обществено-политическа литература (спомням си, минаха томове на Г. Димитров, Дим. Благоев, Т. Живков). Превеждахме ежемесечния бюлетин на ЦК на БКП (информационен политически бюлетин).

Това бяха един много бързи и текущи работи, които не ми даваха много голяма възможност за моя преводаческа дейност, а освен това вечер имах и курсове по испански в Алианса, които продължиха 11 години и които бяха едно голямо удовлетворение за мен.

— И все пак още не сте ми казали личната си дефиниция за превода? . . .

— Преводът (може би няма да бъде много кратък) е един творчески процес, в който еднакво важни са и двата езика и при който процес е много важна настройката на преводача било към автора, било специално към произведението на автора. Ако тази настройка е особено сполучлива, тя е една от най-големите гаранции за успеха. Защото другите неща са, както казах, някакви задължителни предло-

ставки. Нещо, което не ви се прави, което обаче не може да се откаже да се проведе, няма да се по-лучи, няма да ви удовлетвори.

Винаги са ме блазили романи с исторически елементи, нещо, което е по-земно. Аз нямам за съжаление склонност (и това е един пропуск за мен, че не съм се занимавал специално с философия) към абстрактното мислене. Това е една огромна празнина в мен.

— Нима това, което направихте с преводите на Унамуно и Ортега-и-Гасет, не е Вашият малък принос и реванш в тази област?

— Само до известна степен. Нещо, което ми е достъпно, ясно, което мога да почувствавам, да запомня и преживея истински, за да стане необходимото сливане — това за мен е главното. Много е важно още в началото при първия поглед на думата в оригинала, в съзнанието на преводача да блесне една идея за думата в българския език. Ако това нещо не стане, започва един много мъчителен процес и в този процес вече решителното, голямото помагало е речникът — в този речник можете да стигнете до 6—7-то значение на думата. Никога не спирайте на първото. Може би първото да е много съблезнително и така, в леснината да ви увлече някак си, но може и да ви заблуди много лошо и преводът да се затлачи с това. Ако имате хубави речници (с фразеологични елементи) трябва да видите докрай дали няма някаква дяволия в думата. Понеже испанският език (това нещо сигурно го преживяват и англосаксонските преводачи), с това негово огромно разстилане из два свята, става един необятен цикъл. С всеки автор вие трябва да почвате отначало, едва ли не всичко отново — това е един пионерски труд за разнищване на неговия език. Адамска работа например е да проникнете в един гватемалец, след това да имате работа с един чилиец. В Латинска Америка разликите в езиците са значителни и те са пълни с двусмислици. . .

— Как опознавахте света в детството? Каква е ролята на родителите Ви във Вашето оформяне и най-вече на баща Ви, с когото сте превели доста книги заедно? Бихте ли разказали по-подробно за това сътрудничество?

— Аз съм роден в Браила през 1913 година, на 27 май, от баща българин (също роден там) и майка гъркиня от същия град. Баща ми води потеклото си от Копривщица и от Свищов, а майка ми от далечните Йонийски острови — Кефалония. Този смесен брак допринесе твърде много за едно по-специално протичане на моето детство. Тук трябва да добавя и дипломатическата кариера на баща ми, който бе един непрекъснат скиталец от град в град. Така че, не мога да кажа, че в детските си години съм имал един основен език. Моят баща е настоявал извънредно много в дома ни да се говори на чист български език. Моята майка още в периода на годеичеството си е вземала най-усилено уроци по български. Но не бива да се забравя, че е имало все пак една баба гъркиня вкъщи, живеела сме в различни страни — така че съм закачил малко от румънския в Букурещ, малко унгарски в Будапеща, получило се е едно смесение. Моите прогимназиални години, до гимназията почти, бяха с един не особено стабилен български език. Това се дължеше, както Ви казах, на скиталчеството — две отделения взети в Будапеща, два прогимназиални класа в Букурещ по-късно и т. н., и т. н. Едва в гимназията във Варна се стабилизирах, стъпих на краката си, станах един добър трудолюбив ученик. Тези разкъсвания бяха повлияли за едно повърхностно гледище по много въпроси. Избрах да уча в класическия отдел на гимназията във Варна, където имах един прекрасен учител по старогръцки и латински — Джеров — македонец, учил в Солунската българска гимназия. Това е един човек, който остави много дълбоки следи в мен — за жалост учих при него само 1—2 години. След това се преместихме в София и учих в Първа мъжка гимназия, където имах чудесни учители. Между тях имаше съученици на моя баща, имаше и такива, които са му били учители.

Това смесено семейство ме предразположи, ме отвори към езиците и създаде една основа за изучаването им. В същото време то ми създаде и много проблеми в детските години при общуването. Аз живях под знака на какъв ли не балкански шовинизъм. В Румъния бях твърдоглав българин, в България бях мамалигар, в Гърция бях лошият българин, а тук бях лукавият грък и-византиец и т. н. Нямахте случай в училище нещо да се заговори и да не бъде назван в най-благия смисъл на думата Раду Лулу, който бе един от героите на Вазовата пиеса „Към пропаст“. В моменти на озлобление ме наричаха „Стоичко Влаха“ — от Славейков, който така коварно убива Иво. Това ме преследваше постоянно, така че съм ял попарата на шовинизма и го познавам добре.

Това ме отвори да се чувствам някак си гражданин на света — в по-късни години. Баща ми също си имаше неприятности с тази жена — гъркиня и т. н. Изобщо ако ви разказвам всички тези подробности, то е за да ви кажа, че те ме калиха откъм шовинизъм, откъм ексцесите на национализма и ми отвориха един много по-широк поглед чрез тези езици, които бях започнал да изучавам още в семейна

среда. Баща ми имаше много хубава библиотека — към 2—3 хиляди тома, купуваше непрестанно книги, четеше свободно от всички европейски езици. На 30 години сестра ми започна да учи английски, той я замести, стана ученик на учителката, сестра ми зарязва английския, той го научи. През 1942 г. дойде при мен в Мадрид уж да си почине (беше 62—63 годишен), а от втория-третия месец откри по антиквартите и Унамуно и Ортега-и-Гасет и почна да ги чете.

Голяма част от испанската ми библиотека е закупена от него. В един негов тетрадик открих списък на книги, които той е чел (това са 30—40 прочетени книги за един период от 2 месеца). Аз съм го запомнил като един вечен читател, който ме е убеждавал сто пъти, че и най-интересният разговор не струва колкото една хубава книга. Той не е обичал приказките и празнословията по кафенетата. Имал е приятелства, които в по-зрели години е започнал да разредява и по-скоро е предпочел самотата и дългите часове на четене. Според мен, той е имал по 5—6 часа четене на ден, въпреки лошото му зрение, въпреки загубата на единото око и опасност за пълно ослепяване.

Така че, аз раснах в атмосфера на много строго контролирано от страна на баща ми четене на книги. Баща ми беше любител на Балзак и през ваканцията ме караше да чета романите на този писател. Френският ми беше много добър, имахме една чудесна учителка — тя беше майка на преводачите Ерма и Стефан Гечеви — една невероятна жена, сестра на жената на Николай Райнов. Така че, мога да кажа, че дължа много, много неща на баща си за цялото ми формиране като човек. Той ми е спестил много пакости и шуроти на младите години със своите умели ненаатрапчиви съвети. Когато дойде време за следване, той ми каза: Виждам, че ти би могъл да станеш един много добър класик, виждам склонностите ти, но вземи и следвай право. Правото е призванието на хората без призвание, но отваря големи врати и възможности. И ще изкараш моята кариера, надявам се, без бедите и премеждията, които преживях аз. Но той служи много по-дълго от мен в кариерата. . .

В съвместната ни работа сме имали малки спречквания — все пак аз знаех по-добре испански от него. В първия превод на „Дон Кихот“ редактор бе Малчо Николов (стар приятел на баща ми). В тази първа редакция те си бяха позволили някои по-свободни побългарявания, които във второто издание през 1970 г. аз поправих. С баща ми преведохме още 4—5 книги („Катедралата“ от Бласко Ибанес, „Мъртвата къща“ от Мигел Отеро Силва, „Децата на Максим Худас“ от Л. Ландиес и т. н.). По-нататък зрението не му позволяваше да работи и аз се обособих като преводач — превеждането ми стана централна професия.

— Ще ми позволите ли да Ви върна към Вашата формулировка за това, защо Сервантес написва „Дон Кихот“. В един свой предговор Вие разказвате как Сервантес следва баща си по пътищата на съдбата. По същия начин и Вие сякаш следвате своя баща? . . .

— Бащата на Сервантес е бил един скиталец, в един по-други времена и размери. Бил е учил-недоучил лекар, не всеки път много щастлив в своето поприще, не му е вървяло кой знае колко и семейството му е трябвало да мине през различни изпитания. Скиталчествата на Сервантес са по-скоро в една атмосфера на лишения, неудобства, докато скиталчествата на баща ми са по-добрите моменти. Когато се е застоявал някъде извън службата (няколко пъти е бил уволняван), тогава са настъпвали по-трудни мигове за нас. Но ние никога не сме изпитвали мизерия и лишения. Вкъщи никога не се е говорело, че нямаме пари и т. н.

Но това, което все повече съзрява с годините в мен като убеждение е, че Сервантес е един огромен несретник, който изпада от беда в беда и който няма абсолютно никакво просветление на човешки късмет в живота си. Голямото сражение при Лепанто го прославя, но и остава сакат с едната ръка. След осакатяването едно възторжено и възхваляващо нашироко достойнствата му пред краля писмо, дадено му от Дон Хуан Австрийски (незаконен брат на краля), става причина той да бъде държан заложник двайсет пъти по-дълго от другите и за него да бъде искан много по-голям откуп. Но това писмо в същото време го и спасява, защото при петте му опита за бягство е бил помилван. След освобождението му и прибирането му в Испания (от Алжир), парадоксите продължават. Блестящият боец, героят при Лепанто, познал най-големия възторг на Испания, е трябвало да се задоволи със службата на снабдител за испанската армия — за нейната велика армада, претърпяла най-голямото поражение и най-големия срам за Испания — разбиването ѝ. Това е една ирония на съдбата.

И в личния си живот той е един абсолютен несретник, неудачник. Една женитба, която не е никаква женитба, защото е живял вечно разделен от жена си, един сестри, които му носят само беди, дъщери на сестрите му, които му носят само неприятности, почти е замесен в някакво убийство, в работата му на бирник стига до сбивания и т. н., и т. н.

Така че, Сервантес натрупва един огромен житейски опит, който с годините все повече натезжава и чака плодовете, търси извая. Всичките му опити дотогава да направи нещичко не дават резултати. Следват неуспех след неуспех, провал след провал и той е все бедният човек, притиснат отвсякъде от нужди. Сервантес събира един последни гигантски усилия на волята (а той е имал невероятна воля, калена по затворите), няколко затвора си оспорват правото, в кой от тях е написан „Дон Кихот“) и той решава да напише нещо, което все пак, в последния момент да оправдае всичките му несгоди, лишения и страдапия. Затова той започва този роман, без предварително да е сигурен в резултата от това, което пише. Той няма един строго определен план и това се вижда в романа. Имал е леко перо, голяма наблюдателност, житейски опит, преливащ и огромен (все положителни качества), имал е един невероятен, тънък хумор, много халлива, игрив. И той решава в тази последна негова възможност (защото вижда, че физическите му сили се изчерпват) да вложи всичко, да го събере в едно голямо начинание, в едно голямо произведение, което непременно, непременно да обезсмърти името му и да остави някаква следа. Понеже е много несигурен в успеха на начинанието, и не знае към какво точно да се устреми, към какъв жанр — той събира в романа си всичко. Той преминава към по-старото като го пародира (прави една велика пародия на рицарството, с която твърде много се спекулира и която не е основната в крайна сметка в романа); пасторалната, което е много на мода (Сервантес е писал пасторален роман преди това); вмъква и пътеписи, и странствованията си в Алжир, бягствата си от пленничество. Всичко това той събира в разказа си сред отбраното общество — невероятно разнородно — в хана.

Сервантес измисля нещо наистина гениално — Ханът, ханищата (които той познава от скиталчествата на баща му още от детските си години много добре)—като единствена възможност да събере под един покрив и благородника, и мулетаря, да събере всички, защото има нужда от покрив над главата си при своето пътуване. Това е великото изобретение. В романа има и светски разказ, който би задоволил една по-еснафска публика, има го и безразсъдния ревнивец, който показва, че Сервантес се влияе от италианската литература (макар и в предговора си към „Поучителни повести“ той да отрича такова влияние).

Така че, особено в първата част на творбата, имаме една амалгама от няколко съвсем различни елемента и най-ценното, спойката, органичната връзка между отделните неща са именно разговорите между двамата, диалогът между Дон Кихот и Санчо, диалог, на който Сервантес най-малко се е доверявал. Той се е съмнявал в успеха на този диалог пред читателите, съмнявал се е дали ще се хареса. . .

Днешният читател, ако е забързан, ще прелиства едно, второ, трето и ще се спира само на диалозите. Те са най-ценното в романа. И в първата част на „Дон Кихот“, в която най-силно се проявява желанието на Сервантес на всяка цена да си обезпечи известен успех, точно там личи най-вече тази амалгамираност. Във втората част (която както знаете той написва след появата на апокрифния „Дон Кихот“) той се чувства принуден да се обяви срещу фалшификата. Има зли езици, които говорят, че той е написал и апокрифната книга. . . само и само да повдигне шум (има слухове, че тя е написана от Лопе де Вега. . . Но какво ли няма. . .).

За критиците втората част отстъпва на първата, макар и да е по-чиста, по-хомогенна цялата. Тя отстъпва по това, че всичките му преめждия и приключения, хора са предумишлено подготвени, докато в първата част са случайност. И в тези случайности там те намират по-ценното. . .

— Има ли книга, която сте мечтали да преведете и не сте успели?

— Мисля, че в испанската литература такава книга не мога да видя, след като съм превел „Дон Кихот“, есенстиката на Унамуно, след Валие Инклан. Бих очаквал да се появи нещо ново. В момента всичко, което съм мечтал да превода, е излязло. Аз съм бил съпроводен от един попътен вятър в развитието си. Сега имам едно много странно желание — иска ми се да превода нещо от френски — това за мен е една малка авантюра, един риск в края на кариерата ми.

— Не се ли страхувате от неуспех?

— Напротив, дори ми е любопитно.

— Вие все така активно работите. Имате ли някакъв режим? По колко часа на ден се занимавате с испански език? Какви други задължения имате като преводач?

— Може да ви учуди, но аз всеки ден се занимавам по 10—12 часа с испански език. От 25 години заедно с моята съпруга превеждаме сп. „Български филми“ на испански. С нея преведохме също така заедно романа „Златната змия“ от Сиро Алегрия. От 20 години заедно със Стефан Савов сътрудничим на Търговската палата. . .

— Вие дълги години сте се занимавали с педагогическа дейност. Спомняте ли си за този период с добро чувство? Много от учениците Ви са известни преводачи днес?

— За курсовете в Алианса си спомням с много добро чувство. Тези курсове ме ситуираха социално. Сега десетки хора признават, че съм им помогнал. На курсовете идваха различни хора с най-разнообразни интереси. От тези курсове в БТА влезе една много силна вълна от млади хора — Сашо Алексиев, Тодор Вълчев, Цветан Стоянов, Димитри Иванов, Валентина Рафаилова и др. Аз водих курсовете от 1951—1962 г. Има 15—20 души, които след като завършиха курсовете, станаха преводачи или си служеха с испански. И сега се чува откъде съм намирал енергия за всичко — и преводи, и курсове по испански, и уроци. Големите си преводи започнах едва след като минах в „София прес“. Но радостта всяка година да се срещаш с 20—30 нови лица е огромна и с нищо не може да се сравни. От Испания още ми бяха впишили, че човек не трябва да таи знанията си, а да ги споделя. Старал съм се през целия си живот да раздам наученото от мен на другите.

— Професор Исак Паси е от хората, на които дължим много в областта на естетиката. Негово дело е и поредицата на изд. „Наука и изкуство“ — Библиотека „Естетика и изкуствознание“, от която излязоха „Есеистика“ на Мигел де Унамуну, и предстои да излязат „Естетически есета“ на Ортега-и-Гасет (Т. Нейков не доживя да ги види — те се появили през 1987 г.). Той е неизменен редактор в тези книги. Какво бихте разказали за Вашето сътрудничество?

— За първи път чух името на И. Паси във връзка с едно негово есе за „Дон Кихот“. След това за него ми говори Петър Велчев. Той ми бе загатнал, че Паси иска да се запознаем и би желал да се заема с превода на естетиката на Унамуну. Срещнахме се с него, уточнихме плана за работа, какво ще влиза в тома и т. н.

Характерното за сътрудничеството ми с проф. Паси е, че имах работа с човек, притежаващ желязна дисциплина на работа, с един учен от немски мащаб (по отношение на разпределение на времето). Той непрестанно предлагаше нови неща, носеше ми книги в помощ на превода, давал ми е непрекъснато консултации по неясни за мен въпроси около превода или тълкуването на някои категории.

Може би главното в него — това е едно голямо уважение към човека, едно желание да похвали, когато е нужно, а не да се сърди. Самият той винаги е бил готов да помогне, той никога не казваше: не мога, зает съм. Запазваше към сътрудниците си едно ведро отношение, винаги бе внимателен, личните му тревоги никога не са били определящи отношенията му с околните.

Когато започнахме работа над Ортега-и-Гасет, той ме попита кого желая за сътрудник при превода и аз посочих Анна Златкова (която ми бе редактор на Унамуну и бяхме постигнали едно много добро разбирателство с нея). Проф. Паси не възрази. След като написа встъпителната студия към Унамуну, той ни я даде, консултираше се с нас. Винаги съм се удивлявал на невероятната енергия на Паси, как той успяваше да бъде навсякъде. С връзките си, с широките контакти, които имаше с най-различни издания, той организираше публикации на откъси от новите ни преводи.

Мисля, че „Естетическите есета“ на Ортега ще имат голям успех. Той е общо по-достъпен, притежава една брилянтна мисъл и огромна култура. Но за съжаление с тези две книги започна и свърши сътрудничеството ми с проф. Паси. Бих искал да отбележа специално бележката, която той написа във в. „Народна култура“ по случай 70-годишнината ми. Тя е едно невероятно съчетание от различни негови чувствителности да разбере човека, да разкрие неговите възможности, да прозре какво носи той вътре в себе си. То е и едно знание да цени труда на другите. . .

След последната ни среща Тодор Нейков ми подари сборника „Испански разкази“, като написа: „На Емил Басат за безкрайно дългите ни разговори.“ Наистина сигурно съм го изморил, но тогава не си давах сметка за това. Бях ненаситен да го слушам. Само след няколко месеца той завърши земния си път. Благодарен съм на съдбата, че ме срещна с него. Може би в тези записки съм успял да съхраним частичка от човека Тодор Нейков? Ако в тях сте доловили неговия глас и интонация, ще бъда доволен.